

áll. Hogy az *Ercsi* -i-je némileg megtévesztő lehet, később (a melléknévi alakokat említve) látni fogjuk. A *Técső* -ő-je, Kiss LAJOS idézett műve szerint, egy régi magyar *Técs* személynévhez járult; a továbbiakban azonban fel kell majd tennem a kérdést: valóban csak személynévként élt-e az -ő nélküli forma. – Más oldalról érintkezik az alaptípussal a *Fécs* és *Szécs*: hangzásában közel áll a *Bécs*, *Csécs*, *Décs*, *Pécs*, *Vécs* sorhoz; de a "fé" meg a "szé" nem betűnév, a "szabálynak" megfelelő **Efcs* és **Eszcs* alak viszont nehezen képzelhető el. A típusukat képviselő *Encs* és *Ercs(i)* mássalhangzós magva ugyanis zöngés, tágabb nyílású, tehát hangzósabb is ezeknél, így bizvást szerepelhet szóvégi torlódás belső hangjaként, az *f* és az *sz* azonban aligha volna alkalmas erre.

Az *Ercsi* községnevén -i-je kapcsán rejtetten utaltam már a következő kérdésre: ezeknek -i képzős melléknévi származékaira. Hogy e képző – köznevesítő szerepben – bármelyikükhöz hozzákapcsolható, az nem kíván bizonyítást. Az viszont érdekes, hogy családnévként (legalábbis az egyre terjedelmesebb budapesti telefonkönyvben) nem mindegyiküknek találjuk meg az -i képzős alakját. Megvan a *Bécsi*, *Décsi*, *Écsi*, *Encsi*; megvan a *Csécsi* (s mellette *Csécsei*), ugyanígy a *Vécsi* (és a *Vécsei*). S ami korábban jelzett gyanúnkat erősíti: nemcsak *Técsei* családnév található, hanem *Técsi* is. – Az talán véletlen egybeesés, hogy a – feltehetően helységnévi alaptagú – *Öcsi* és *Pécsi* mellett van – aligha helységnévi eredetű – *Öcs*, illetőleg *Pécs* családnév; s hogy a telefonkönyvben nem bukkan elő az elvben lehetséges *Hácsi*; sem az *Ácsi* és *Kácsi*, bár van *Ács* és *Kács* családnév, gyaníthatóan függetlenül az azonos hangzású helységnevektől. És hiányzik a joggal várható *Ercsi* a családnévek sorából. Van viszont *Ercsei*; bár az ebből kikövetkeztethető s elvileg lehetséges **Ercse* (esetleg **Ercső*) községnevet nem találom.

Megismétlem: mindez csak játék. Nem is szántam többnek, mint baráti mosolynak, meleg kézszorításnak; feliratkozásnak a legjobbakat kívánók listájára.

DEME LÁSZLÓ

Nádasd – Nádaska

Helyneveink -d-féle képzőinek funkciójáról írt tanulmányt HAJDÚ MIHÁLY a Benkő Loránd születésének 60. évfordulójára megjelent évkönyvben (161–72).

A tanulmány először sorra veszi több neves nyelvésznek, kutatónak a -d képző jelentéstörténete, jelentésfejlődése, funkciója kérdésében kialakított álláspontját. HAJDÚ MIHÁLY mindenekelőtt BÁRCZI GÉZA két írásából idéz: "legrégibb forrásainkban a -d inkább személynévből alakult helynevekben található" (Szók.² 155). "A képző szétfolyó ősi jelentésében világosan megkülönböztethető a kicsinyítő ... becéző tartalom ..., majd személynévképzőn át helynévképző vált belőle, de emellett régi a valamivel való ellátottság jelentése is, melyből helyneveink egy másik

csoportja magyarázható" (TihAl. 149). HAJDÚ idézi D. BARTHA KATALINT is, aki ezt a kérdéskört így foglalja össze: "A kicsinyítő-becéző funkcióból fejlődött a *-d* képző személynévképző szerepe ..., majd egy-egy személynévnek helyjelölésre való felhasználása, vagy a valamivel való ellátottság jelentésével a *-d* képzős származék helynévként való gyakori jelentkezése ... kifejelesztette a *-d* helynévképzői funkcióját is" (Szóképz. 103).

A helyneveinkben fellelhető *-d*-féle képzők tehát eredetileg lehettek a földrajzi nevekké vált személynévekben szereplő kicsinyítő-becéző funkciójú személynévképzők, és helynévvé válhattak a valamivel való ellátottságot, valamiben való bővelkedést jelölő *-d* képzővel alkotott köznevek is, majd – részben az előbbiek analógiájára is – keletkeztek a *-d* képzővel mint helynévképzővel is földrajzi nevek.

A tüzetesebb vizsgálat érdekében HAJDÚ kigyűjtötte KISS LAJOS nagy helynévfejtő munkája (FNESz.) *-d*-féle képzőt tartalmazó magyar helyneveit, pontosabban helységneveit, és azokat KISS LAJOS velük kapcsolatos állásfoglalása szerint csoportosította. KISS munkájának fontos megállapításai között emeli ki HAJDÚ, hogy a szerző "a képzőnek a 'valamivel való ellátottság, valamiben való bővelkedés' jelentését felismeri és elismeri, s föl is használja ... A másik, hogy két középkori névelemben (négy esetben) elfogadja a *-d* képző diminutív funkcióját. A harmadik pedig az, hogy nem tulajdonít nagy jelentőséget az analógiának ..."

Azután HAJDÚ a helységnevek azon csoportját vizsgálja, amelynek adataiban a *-d* képző más képzővel váltakozik, majd sorra veszi azokat a helységneveket, amelyeknek egyes adataiban szerepel a *-d* képző, másokban nem.

Ez utóbbi csoportban előbb olyan helységneveket tárgyal, amelyekben, amint írja: "a *-d* képzőnek – szerintem – 'valamivel való ellátottság' a jelentésmódosító funkciója". Ezek között említ két *Nádasd* helységnevet is (a Baranya megyeit és a Küküllő megyeit), de ezzel a hozzáfűzéssel: "Jóllehet a képzőhalmozás nem ismeretlen a magyar nyelvtörténetben, de elképzelhető az is, hogy a 'valamivel ellátott' jelentésű *-s* képző után a *-d* már diminutív funkciójú." Ez után veszi sorra azokat a helységneveket, "amelyekben a *-d* képzőnek diminutív funkciója valószínűbb".

Különösen figyelemre méltónak találtam, midőn HAJDÚ a helységneveknek azon csoportját vizsgálja, amelynek adataiban a *-d* képző más képzővel váltakozik. E csoporton belül egyetlen példát említ arra az esetre, amikor a *-d* képzőt más diminutív képző váltja fel, ez *Bonyhád* példája, amelynek 1309 óta előforduló nagyszámú régi adatai között a képző nélküli *Bohnya* és *Bonyha* mellett az *-n* végződésű *Bonyhan*, majd a *-d* képzős *Bonyhád* alakok közt 1660-ban és 1702-ben a *Bonyha* alakkal egy időben a *Bonika* is előfordul. A *Bonyha* és *Bonika* adatok egyidejű szereplése kételyt ébreszt, hogy vajon a *Bonika* adat nem a *Bonyha* alak félreolvasása folytán keletkezett-e? HAJDÚ MIHÁLY maga is kifejezi kételyét, midőn tanulmányában így fogalmaz: "Amennyiben az 1660-as és 1702-es adat (*Bonika*) nem olvasati hiba eredménye, akkor végződésében diminutív képzőt kell látnunk, s ez megerősíti a *-d* kicsinyítő képző funkciójának föltételezését. Noha a település aligha lehetett nagyon kicsiny, hiszen CSÁNKI szerint vásáros hely volt ..." Midőn a tanulmány

olvasásában ide érkeztem, fölmerült bennem, hogy a kétes bizonyosságú *Bonyhád–Bonika* adatpár helyébe tudnék olyan adatpárt ajánlani, amelynek olvasatához nem fér kétség.

HAJDÚ tanulmányának megjelenése idején a Bódva-völgy Torna megyei szakasza mai államhatárunkon belüli részének, a Bódvaszilasi-medencének történetét feldolgozó könyvem (A Bódvaszilasi-medence 700 éves története. Miskolc, 1993) kéziratán dolgoztam. Feldolgoztam már IV. László király – Torna megye közgyűlési jegyzőkönyvének 210. lapján 1636. évi másolatban fennmaradt (OL. Filmtár 1998. doboz) – 1280. évi oklevelét, amellyel a Torna megyében fekvő *Nádasd* nevű földet híveinek adományozta, akik a kicsiny falut évszázadokon át birtokolták, és magukat arról *Nádasdi*-aknak (de *Nadasd*) nevezték. *Nadasd* néven szerepel a kis település az 1427. évi Torna megyei kamarahaszna-összeírást készítő egyik szolgabíró nevében (DI. 34088), egy 1428. évi tanúkihallgatásokat rögzítő jegyzőkönyvben (DI. 12202) és még Torna megye már hivatkozott közgyűlési jegyzőkönyvének egy 1582. évi bejegyzésében is (fol. 34). Az 1700-as évek első felében BÉL MÁTYÁS Torna megyének a Notitiába szánt leírását tartalmazó kéziratában már így ír róla: "*Nadas*, sive vocabulo diminuto *Nadaska*" és alább elmagyarázza (latinul), hogy a falu névadója a település széléig húzódó mocsárban burjánzó *nád* rengetege, amit magyarul úgy neveznek: *nádas* (Eszterg. Főszegyh. Könyvt. Batthy. Gyűjt.). Az 1700-as évek elejére tehát a 'nádban bővelkedő területet' jelölő *nádas* főnévből lett helységnév végéről eltűnik a *-d* képző, és felváltja azt a *-ka* kicsinyítő képző, amely azután a 18. század folyamán véglegesül. Az 1700-as évek közepétől rendelkezésre álló számos iratban, könyvben, kéziratban, majd nyomtatott térképeken kizárólag a *Nádaska* helységnév olvasható, amely aztán a hivatalos helynévadás során a máig is használt *Tornanádaska* alakot kapja. A *Nádasd–Nádaska* adatpár esetében képzőcserével, és pedig föltehetőleg azonos funkciójú képzők felcserélődésével állunk szemben. E példában szereplő nevek olvasata már kétségtelen hitelű, és valóban megerősítheti a *-d* képző kicsinyítő funkciójának feltételezését.

A Torna megyei *Nádasd* → *Nádaska* → *Tornanádaska* mellé hadd soroljam még az Abaújvár megyei *Nádasd* ~ *Felnádasd* → *Nádaska* → *Füzémádaska* példáját is: 1288: *Felnadasd*; 1332: *Nadazd*; 1335: *Felnadasd* (GYÖRFFY 1: 121); 1427: *Kys Nadasd* (DI. 24819); 1477: *Felsw Nadasska* (HazOkmt. 5: 336); 1786: *Nádaska* (KORABINSKY); 1808: *Nádaska* (LIPSKY); 1851: *Nádaska* (FÉNYES, MoGeogrSz. 3: 126); 1863: *Nádaska* (Hnt.). A hivatalos helynévadáskor neve *Füzémádaska* lett. 1920-ban Csehszlovákiához került.

KISS LAJOS a FNESz.¹-ben *Tornanádaska* címszó alatt említi az 1280. évi *Nadasd*, majd egy 1773. évi *Nádaska* adatot, azzal, hogy: "Az elsődleges *Nádasd* névváltozat náddal benőtt területre utal." – *Füzémádaska* címszó a FNESz. első kiadásában nem szerepel.

A FNESz. negyedik, bővített és javított kiadásában (1988) *Tornanádaska* címszó alatt az adatok után ezt olvassuk: "Az elsődleges *Nádasd* hn. a m. *nádas* 'náddal benőtt hely' *-d* képzős származéka. A hn.-hez idővel a *-ka* képzőbokor járult." – E kiadásban már *Füzémádaska* neve is szerepel címszóként. Az 1288. évi *Felnadasd* és az 1477. évi *Felsw Nadasska* adatok után itt ez áll: "Az elsődleges

Nádasd hn. a m. *nádas* 'náddal-benőtt terület' fn.-nek a *-d* képzős származéka. A *Nádaska* névváltozat képzőcsere eredménye." – Kiss LAJOS tehát itt mindkét helység *Nádasd* névváltozatához ugyanazt a magyarázatot fűzi, hogy ti. a 'náddal benőtt terület' jelentésű *nádas* fn. *-d* képzős származéka, de a *-d* képző funkcióját illetően nem foglal állást. A *Nádaska* névváltozathoz a két helységnévnél már eltérő magyarázatot fűz. *Tornanádaská*-nál egyszerűen megállapítja, hogy a helynévhez idővel a *-ka* képzőbokor járult. *Füzémádaská*-nál már képzőcserével magyarázza a névváltozatot, de nem foglal állást, hogy a felcserélt képzők azonos funkciót töltötték-e be vagy sem.

Mint az előbbieken leírtam, jómagam úgy ítélem meg, hogy *Tornanádaska* és *Füzémádaska* névfejlődésében a korábbi *Nádasd* névalakból a *Nádaska* névváltozat kialakulása mindkét helységnév esetében képzőcsere eredménye, és mindkét esetben feltételezhető, hogy a *-d* és *-ka* képzők egyaránt diminutív funkciót töltöttek be. Ezt a feltevést alátámasztja az is, hogy mindkét falu a középkor óta a legújabb korig igen kicsi település volt; az 1863. évi Helynévtár szerint a Torna megyei *Nádaskán* csak 241, az Abaújvár megyei *Nádaskán* meg csupán 159 lélek élt.

Hogy a *-d* képzőnek az Árpád-kor magyar nyelvében nemcsak személynevekben, de helynevekben is lehetett diminutív funkciója, amely a megnevezett objektum kicsinségére utalt, hadd emlékeztessenek Anonymusra, aki Gestájában erről így ír: "Bors pedig ... a nagy számban összegyűjtött parasztsággal a Boldva vize mellett várat építtetett; ezt a nép Borsodnak hívta, azért mivel kicsiny volt" (An. 18. – PAIS ford.). Ez esetben tehát – Anonymus szerint – a *Borsod* név nem egy kicsinyítő-becéző *-d* képzős személynévből lett helynévvé, hanem egy képző nélküli *Bors* személynévből, az *e* névvel megnevezett földrajzi objektum kicsiny voltára utaló *-d* képzővel alakult helynévvé; a személynévhez kapcsolódó *-d* tehát funkcióját tekintve itt diminutív helynévképző.

Ha Anonymus Gestájának több személynévvél és helynévvel kapcsolatos közlése joggal megkérdőjelezhető is, de hogy ő a maga korának magyar nyelvét tökéletesen ismerte, azt aligha lehet kétségbe vonni. Abban a közlésében tehát, hogy a *Borsod* helynévben a *Bors* személynévhez azért kapcsolta a nép a *-d* képzőt, mert az így megnevezett földvár – és ebbe nyilván beleértendő az annak sánca által körülfogott település is – kicsiny volt (függetlenül attól, hogy a helynév jóval korábbi létrejöttékor a helynévadás valóban így történt-e) aligha kételkedhetünk. Azt mindenesetre el kell fogadnunk, hogy Anonymus korában, a 12. század második, illetve a 13. század első felében egy ilyen helynévadás, ilyen helynévképződés természetesnek tűnt, és egy helynév végén szereplő *-d* képző diminutív funkciójának lehetősége magától értetődő volt.

A fent leírtak megerősítik HAJDÚ tanulmányának a képzőcserék vizsgálata nyomán levont azt a megállapítását, hogy a *-d* képzőnek az esetek nagy többségében mindenképpen funkciója volt, és ez a funkció lehetett kicsinyítés is, "ilyenkor természetesen a megnevezett objektum kicsinségére vagy viszonylagos kisebbségére utalhatott."

Az elmondottak egybecsengenek HAJDÚ MIHÁLY tanulmánya összegzésének azon megállapításával is, hogy a helynevek egy kisebb részében a *-d* képző diminutív funkciójú, s a jelölt hely kicsinységére utal.

DÉNES GYÖRGY

Autóbecenevek

A címben szereplő – tőlem alkotott és Hajdú tanár úr szíves figyelmébe ajánlott – új szó magyarázata az a közismert szokás, hogy a nagy spórolások árán vett személygépkocsik gyakran nevet kapnak, s ezáltal mintegy családtaggá válnak. A névadást sok körülmény motiválhatja.

Olaszországi vendégtanárságom idején mi például egy FIAT 850-est tudtunk vásárolni. Mi legyen a neve? Feltétlenül magyar nevet akartunk neki adni, de lehetőleg olyat, amely olasz barátaink és ismerőseink számára is mond valamit. Ezért esett a választás az *Attila* személynévre: a nagy hun király itáliai "lovass túráját" máig emlegetik az olasz történelemkönyvek is. Meg aztán célzás akart lenni részünkről a név arra is, hogy miként Attila az "isten ostora" volt a népek számára, úgy nekünk is sokba került az autó, nem is szólva fenntartásának költségeiről (vö. FÁBIÁN PÁL, *Attila és Vartygó: Köznevelés* 1986. nov. 14).

Személynevek (kis gyűjtésem ezt mutatja) könnyen lesznek autóbecenév. – Egy Ladát pl. *Szergej*-nek nevezték el, nyilvánvalóan célozva orosz eredetére. – Egy régi Tatra az *Antonin* nevet kapta, mert Antonin Novotny volt akkoriban Csehszlovákia elnöke. – Egy Trabant *Esztike* lett, mert szeszélyes, kiszámíthatatlan volt, mint a hölgyek. – Egy Ford azért kapta a *Hanzi* nevet, mert Frankfurtban vették át a külföldi kiküldetésből hazatérő boldog tulajdonosok. – Nászuram minden autójának, pontosabban minden Trabantjának a *Rози* nevet adta Don Quijote gebéjére, Rocinantéra emlékez(tet)ve. – A *Klementina* név azért ragadt rá egy Skodára, mert a család eltévedt egyszer vele, s a gyerekek, unalomúzsából rágyújtottak az "Ó, te drága Klementina" c. dalra. – Van egy család, amely az autónak mindig a *Gusztli* nevet adja: jelenleg a negyediket nyüvik. – Egy kis BMW neve *Picur* (az ismert rajzfilm szereplőjéről), egy másik BMW *Bébi*. – *Marci*-t Márton napján vették át a Merkur-telepen.

Fiamék Dacia márkájú autójának neve a kiejtésből kiinduló becézéssel *Dácsogó* lett, amit én (megvásárolva tőlük a kocsit) *Decebal*-ra szerettem volna változtatni, de ezt az unokák nem engedélyezték. – Az ő új Audijuk neve *Hercegnő*, mert *Audi*>*Di* = *Lady Di*, azaz *Diana hercegné*. Ez bizony már elég bonyolult névadási folyamat eredménye. – Nyilvánvaló viszont, hogy miért kapja egy 1500-as Lada az *Ezer Öcsi* becenevet.